

CERTAMEN V.
Előadások a Magyar Tudomány Napján
az Erdélyi Múzeum-Egyesület I. Szakosztályában

CERTAMEN V.

ELŐADÁSOK A MAGYAR TUDOMÁNY NAPJÁN
AZ ERDÉLYI MÚZEUM-EGYESÜLET
I. SZAKOSZTÁLYÁBAN

Szerkesztette
EGYED EMESE, FEJÉR TAMÁS

Kolozsvár, 2018

A kötet megjelenését támogatták:

Megvalósult
a Magyar Kormány
támogatásával

MINISZTERELNÖKSÉG
NEMZETPOLITIKAI ÁLLAMTITKARSÁG

BETHLEN GÁBOR
Alap

Szerkesztette: Egyed Emese, Fejér Tamás

© Szerzők, 2018

© Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2018

Kiadja az Erdélyi Múzeum-Egyesület
Felelős kiadó: Biró Annamária

A tanulmányok szövegét korrektúrázta: András Zselyke
Tördelőszerkesztő: Virág Péter
Borítóterv: Idea Plus

Nyomdai munkálatok: F&F Nyomda, Gyergyószentmiklós
Felelős vezető: Ambrus Enikő

ISSN 2393 – 4328

TARTALOM

Bevezető	9
Introducere	
Introduction	

I. NYELV-, IRODALOM-, NÉPRAJZ-, ZENE- ÉS SZÍNHÁZTUDOMÁNY

Kolozsvár intézményei

SZEGEDI Éva

Könyvkötők és könyvkereskedők a 19. századi Kolozsváron	13
Booksellers and Bookbinders in the 19 th Century Cluj	
Librari și legători de cărți în Clujul secolului al XIX-lea	

SÓFALVI Emese

A kolozsvári Magyar Művészeti Intézet Zenei Fakultása (1948–1950)	21
The Musical Faculty of the Hungarian Art Institute (1948–1950)	
Facultatea de muzică al Institutului de Artă Maghiar din Cluj (1948–1950)	

Kifejezésformák

PAP Levente

A bűzös Piso – Támadási stratégia M. Tullius Cicero Piso ellen intézett invektívájában ...	31
Stenchy Piso – An Accusation Strategy in M. T. Cicero's in Pisonem	
Piso puturosul – O strategie de acuzare în opera <i>Impotriva lui Piso</i> a lui M. T. Cicero	

TAR Gabriella Nóra

<i>Temesvár 300</i> – Kéziratos dráma Temesvár 1716-os felszabadításáról	41
<i>Timișoara/Temesvár 300</i> – Drama Manuscript about The Siege of Timișoara from 1716	
<i>Timișoara 300</i> – Dramă în manuscris despre eliberarea Timișoarei în 1716	

BARTHA Katalin Ágnes

Otthonteremtés a színészek körében (a 19. század utolsó harmadában)	51
Home-Establishing among Actors in the Last Decades of the 19 th Century	
Spațiul domestic și profesiunea de actori în a doua parte a secolului XIX-lea	

KERESKÉNYI Sándor

Ady Endre és a magyar modernitás	69
Endre Ady and the Hungarian Modernity	
Ady Endre și modernitatea maghiară	

BORGOS Anna

Pszichoanalitikus énirodalmak, irodalmi önanalízisek	79
Psychoanalytic Auto-Fictions and Literary Self-Analyses	
Literaturi psihoanalitice ale eului, self-analize literare	

TAPODI ZSUZSA

- Nyomozás a múlt után – megelevenedő képek, látomások.....93
In Pursuit of the Past – Images Revived
Pe urmele trecutului – imagini reînviat

T. SZABÓ Csilla

- Újvári Anna népi költő írásszokásai és nyelvhasználata.....111
The Habits of Writing and Parlance of the Populist Poet, Újvári Anna
Scrisul și limbajul personal scris, ca mijloc de exprimare în poezia autoarei-naive, Újvári Anna

Kapcsolatok, kontrasztok

CSATA Adél

18. századi erdélyi magyar és román értelmiségiek kapcsolatáról. A budai Egyetemi
Nyomda kiadványainak szerepe a románok identitásának erősödésében123
Despre relațiile intelectualilor maghiari și români din Transilvania, în secolul al XVIII-lea. Rolul
publicațiilor Tipografiei Universitare de la Buda în întărirea identității naționale a românilor
The Role of Publications at University Press from Buda in the Strengthening Identity of
Romanian Citizens

VARGA P. Ildikó

- Vikár Béla szerepe a magyar–finn kapcsolatokban.....137
Béla Vikár's Role in the Cultural Relations between Hungary and Finland
Rolul lui Vikár Béla în relațiile între Ungaria și Finlanda

BENŐ Attila

- Fordítási hiedelmek.....145
Myths about Translation
Míturi despre traducere

II. TÖRTÉNELEM

SÓFALVI András

- Királykő vára153
King's Stone Castle
Cetatea piatra craiului

DÁNÉ Veronka

- A kancellár másik élete. Kovacsóczy István pályájának első szakasza161
The Chancellor's Other Life. The Early Period of István Kovacsóczy's Political Career
Cealaltă viață a cancelarului. Prima etapă a carierei lui István Kovacsóczy

JENEY-TÓTH Annamária

- Vázlat az udvari karrierekről a Rákócziak udvarából: konyhamester és a konyhai
személyzet173
Careers in the Court of the Rákóczi: the Chef and the Staff of the Kitchen
Carriere din curtea principilor Gheorghe Rákóczi I. și II.: maestrul bucătar și personalul de
bucătărie

SÜTŐ Kálmán Zsolt	
Sertéstartás, sertéshús fogyasztás Nagybányán a 17–19. században	195
Pig Farming and Pork Consumption in Baia Mare (Nagybánya) between the 17 th and the 19 th Centuries	
Creșterea porcilor și consumul de carne de porc în Baia Mare în sec. XVII–XIX	
HERMANN Gusztáv Mihály	
Szigethi Gyula Mihály és a székely eredetkérdés	207
Gyula Mihály Szigethi and the Issue of the Szeklers' Origins	
Gyula Mihály Szigethi și problema originii secuilor	
KOLUMBÁN Zsuzsánna	
Házasság vagy együttélés? Néhány gondolat az 1895 előtti vadházassági kapcsolatokról Udvarhely vármegyében.....	217
Marriage or Concubinage? Some Ideas Regarding the Presence of Concubinage Relationships in Odorhei County Prior the Year 1895	
Căsătorie sau concubinaj? Câteva idei privind relațiile de concubinaj în comitatul Odorhei înainte de anul 1895	
PAKOT Levente	
Gazdasági stressz és gyermekhalandóság székelyföldi falvakban, 1840–1914.....	231
Short-Term Economic Stress and Child Mortality in Rural Szeklerland, 1840–1910	
Insecuritate economică și mortalitatea copiilor în Ținutul Secuiesc, 1840–1910	
SÁRÁNDI Tamás	
Székelyföld önállósága a két világháború közti romániai magyar közgazdasági gondolkodásban.....	247
Szeklerland's Self-Sufficiency in Interwar Hungarian Economic Thought	
Autoaprovizionarea secuimii în gândirea economică maghiară interbelică	
GIDÓ Csaba	
A magyar kormány és a helyi politikai elit vasútfejlesztési elképzelései Székelyföldön 1940–1944 között	263
The Plans of the Hungarian Government and the Local Political Elite for the Development of the Railway Infrastructure in Szeklerland between 1940 and 1944	
Planurile guvernului maghiar și ale elitei politice locale privind dezvoltarea infrastructurii căilor ferate în Secuime între 1940 și 1944	
BOTH Noémi Zsuzsanna	
„A székelyek múltjának marxista feltárásáért”. Programadó írások a szocializmus időszakából.....	271
“For a Marxist Szekler History”. Programmatic Writings from Socialist Era	
„Pentru o istorie marxistă a secuilor”. Scrieri programatice din perioada socialistă	
Rövidítésjegyzék.....	282
Abbreviations	
Abrevieri	

Mutatók.....	283
Indexes	
Indice	
Képmelléklet.....	307
Illustrations	
Ilustrații	

VÁZLAT AZ UDVARI KARRIEREKRŐL
A RÁKÓCZIAK UDVARÁBÓL:
KONYHAMESTER ÉS A KONYHAI SZEMÉLYZET**

Kulcsszavak: *udvari konyhamester, személyzet, Rákócziak, konyha*

Segesvári Bálint kolozsvári polgár 1631-ben jegyezte fel naplójában: „22 Januarii. Jöve Rákóczi György fejedelem Kolozsvárra az udvarnépével, az ország hadát másfelé ereszté ki Magyarországra az palatinus ellen, úgymint az Eszterházy Miklós ellen. 25 Januarii. Mene el őnagysága az Hid-kapun ki”.¹ Ugyanebben az évben a város ítélőszékén hangzott el, hogy: „kegyelmes urunk fejedelmünk ittlétében őnagyságának nem egy, sem két, hanem egynehány ezüstkaláni vesztenek el, mellyekről ilyen sor jött ki, hogy az ötves céhmaster kezében küdött Zegedi Gergely valami ezüstöt [...]”.² Ónodon pedig 1645-ben Terebesi István 35 éves deák úgy vallott, hogy: „[...] az veszekedés az szorosban volt, sivalkoddást halván visszatértem, az urunk őnagysága sáfára, Udvarnoki János fut előmbe, s monda, hamar István urunk konyhamester uram után, mert az urunk őnagysága szakácsit mind meghölik az székeleyek. Ez szóra konyhamester uram után visszafordulván, az dolgot őkegyelmének meghmondottam az katonákkal együtt megkérvén, az kiket az szakácsok, konyhaajtónállók, sáfárok megmutattanak, hogy az veszekedésnek indítói voltak, azokat konyhamester uram fogatta az katonákvall, el is hozatta, de akkor már az szakácsokat egy néhányatt megvertenek, sebesítettének, konyhamester uram pedig oda elül azért ment, hogy az utat tágasítottsa, hogy az urunk őnagysága szekerei akadály nélkül mehessenek”.³ Mi a közös a három fentebb idézett szövegben: a polgár leírásában, a városi ítélőszék előtti tanúvallatásban és az Ónodon elhangzottakban? Mindhárom szöveg a fejedelem utazó udvartartásának konyhamesterét és a hatáskörébe tartozókat érintő eseményekről szól, az alábbi tanulmányban pedig az udvartartásnak a konyhamester alá rendelt részét vizsgálom a Rákócziak fejedelemsége idején.

* JENEY-TÓTH Annamária (1970), PhD, történész, a Debreceni Egyetem Középkori, Koraiújkor Magyar Történeti és Segéd tudományi Tanszékének egyetemi docense, Debrecen.
E-mail: jeny-toth.annamaria@arts.unideb.hu

** A tanulmány a K 112291. számú, Udvari társadalom és hivatalviselő nemesség a Rákóczi-kori Erdélyben című OTKA-pályázat keretében készült.

- 1 *Segesvári Bálint történeti feljegyzései (1606–1654) = Kolozsvári emlékirók 1603–1720.* Bev. tan. írta és az időrendi áttekintést összeáll. BÁLINT József. A forrásokat vál. és jegyz. ellátta PATAKI József. Kriterion, Buk., 1990. 161.
- 2 Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Hivatala (a továbbiakban RNLTkV), Kolozsvár város levéltára (a továbbiakban KvLt), Törvénykezési jegyzőkönyvek (a továbbiakban KvTJk), II/14. 79.
- 3 Erdélyi Református Egyházkerületi Levéltár (Kolozsvár), A 27 Ghillanyianum (A Ghillányi-hagyaték iratai; a továbbiakban Ghillányi-hagyaték), I/3. 2. (1645. szept. 1.). A Ghillányi-hagyaték iratainak levéltári segédletként való kiadásán dolgozik jelenleg is Dáné Veronka, neki köszönöm az adatokat.

A Rákócziak – Báthory Gábortól és Bethlen Gábortól eltérően – már fejedelemségük elejétől reprezentatív székvárossal és megfelelő uradalmi központokkal is rendelkeztek, így sokkal kevesebbszer tartózkodtak kíséretükkel Kolozsvárott, mint elődeik.

Míg korábban országgyűlések, fejedelmi esküvő, követfogadások vagy egyszerűen átutazások gyakori színtere volt Kolozsvár – mint tudjuk, évente több alkalommal tartozott a város a fejedelmet és kíséretét három napig ellátni egy 1561-ből származó városi határozat értelmében⁴ –, az ilyen események száma 1630 és 1660 között megritkult, 1630 decembere és 1649 ősze között mindössze 19 alkalmat említenek a források.⁵

Ezeket a benntartózkodásokat az alábbiakban csoportosítva, röviden mutatom be. Az első csoportot az országgyűlések, valamint a terminusok adják. 1636 februárjában egy nagyon fontos országgyűlést rendeztek itt. (Bethlen István ekkor épp Budán tartózkodott, Rákóczi célja pedig az volt, hogy az erdélyiek álljanak ki mellette; az év végére adnak reverzalist egymásnak.)⁶ A partiumiak terminusait általában december 1-től tartották a városban, ezért bizonyos, hogy 1635. november 30-tól és 1647. november végétől e törvényszakokon való részvétel volt a fejedelem célja. Ehhez a csoporthoz sorolható még két alkalom, mely a fejedelem megválasztásához köthető: először ugyanis még megválasztása előtt, 1630 decemberében járt itt I. Rákóczi György – Segesvári Bálint ezt a látogatást örökítette meg idézett naplórészletében –, majd 1631 januárjában, amikor is a családjáért ment ki Patakra. Ez utóbbiakkal együtt tehát öt benntartózkodás alkotja ezt a csoportot.

A követfogadás alkotja a következő kategóriát. Ide is öt esetet sorolhatunk, melyekre a számadások alapján 1631 decemberében, 1632 szeptemberében és decemberében, 1634 novemberében, valamint 1648 szeptemberében került sor. A követek, akiknek nevét jól-rosszul a sáfár rögzítette, a következők voltak: 1631 decemberében Musztafa csausz, a boszniai basa követe, „*Temeösvárról Ispaja Jakab*”, a moldvai vajdák követei, bojárak: „*Spatar boyernak az több mellette levőkkel*”, „*Aga Máté boyernak több mellette levőknek*”, valamint a boszniai basa követe; 1632 szeptemberében: a török követ, „*Hauasalföldj bojár, Iván vajdának harmincötöd magára*”, a temesvári török követek: „*az neveik Lippaj Szellim aga és Haszon bely basa*”, 1632 decemberében: a svéd király követe, Musztafa török követ; 1648 szeptemberében pedig a moldvai követ, a havasalföldi vajda szolgálói és a lengyel követ tartózkodott a városban.

A harmadik csoportot az útbaesés jelenthette, bár ez egyre ritkább a Rákócziak idején. 1640 júniusában a város épp útba eshetett a fejedelem számára, más alkalmakkor viszont – mint például 1631 májusában, 1637 karácsonyán és 1638 novemberében – nem ismerjük az udvartartás itt-tartózkodásának okát. 1637 karácsonyán maga az ünnep is szolgáltathatta az apropót, 1638-ban pedig már a fejedelemnek reverzalist adó kolozsváriak fogadták a fejedelmet, akinek megígérték egyfelől, hogy a százférfiak közé 25 református kerül be 4 év alatt, másfelől pedig, hogy 1639-ben Filstich Péter, majd Váradi Miklós, 1640-re pedig egy harma-

4 JAKAB Elek: *Kolozsvár története*. II. Bp., 1888. 188.

5 A tanulmány további részében, ha a források nem kerülnek külön említésre, az alábbiakat használtam: KvLt, Számadáskönyvek (a továbbiakban KvSzám), 18b/III. 49–77, 18b/VIII. 55–115, 18b/VIII. 155–226, 18b/XI. 22–81, 19/IV. 112–165, 19/VI. 181–412, 19/XIII. 605–740, 20/III. 385–419, 21b/II. 339–462, 21b/VI. 517, 23/VII. 161–175, 23/X. 39–48, 24b/I. 117–128, 25a/I. 440–489, 25a/I. 321–377, 25a/I. 392–405, 25b/VI. 660–696, 26/VI. 367–477, 26/VI. 19–180, 28b/IV. 24–155.

6 *Erdélyi országgyűlési emlékek*. I–XXI. (1540–1699). Szerk. Szilágyi Sándor. MTA, Bp. 1875–1898 (a továbbiakban EOE). IX. 581–588.

dik református társuk kerül be az alsó tanácsba.⁷ Ez a csoport összesen hat benntartózkodást számlál.

Új, sajátos vonások is megjelentek Rákóczi György fejedelemsége alatt. Inkább rövidebb benntartózkodás jellemezte az időszakot, a sáfár leírása szerint: „*Anno 1643 Die 6 Augusti Érkezek az mi kegyelmes urunk őnagysága az mi városunkban Monostoralj alá az mi becületes bírúink hivatalára egy ebédecskére, bíró uram hagyásából gazdálkodtam az Őnagysága konyhájára és udvari jámbor szolgálóinak ekképen Isten engedelmeiből*”.⁸ Három nap helyett tehát egy-egy nap vagy akár egy-egy étkezés is előfordult. A fejedelemasszony 1636. szeptember 21-i rövid benntartózkodásáról a következőket tudjuk meg: „*Aszszonyunk őnagysága mivel vasárnap vala rövid praedicatiót is hallgatván, csak az palotában, az úrfiak az alatt fölöstökömöt készítvén*”.⁹ De sokkal újszerűbb a fejedelem és Lorántffy Zsuzsanna részvétele 1641. június 9-én a református zsinaton, valamint 1647. június 30-án a Farkas utcai református templom szentelésén.¹⁰ Ez korábban szokatlan is volt, minthogy a református fejedelmek nem avatkoztak be ennyire sem a város, sem az egyház életébe.

A FEJEDELMI UDVAR ÉS A KONYHA KOLOZSVÁROTT¹¹

A fejedelem és kísérete benntartózkodásakor a konyhai személyzetnek mindig is nagyon fontos szerepe volt. Vélhetően a gyulafehérvári személyzetnek csak egy része kelt útra (tehát az összes konyhasáfár, szakács, szakácsinas, borsoló, konyhai ajtónálló nem tartózkodott egy időben Kolozsvárott), ezért kiegészítő munkára városiakat alkalmaztak, például mészárosokat, víz-hordó embereket, fűtőket, de olyan is előfordul, hogy két százférfi ügyelte fel a konyhát.¹² A fejedelmi asztalról kapták az ellátmányukat az udvarmester alá tartozó ifjak: inasok, udvarlók, étékfogók, udvar női oldala és a konyhai személyzet. Hogy a többieket pontosan miként látták el a városban, másutt már összefoglalásra került.¹³

A fejedelemség országos vezetői és az udvari előkelők a városi szálláshoz konyhát is kaptak. Többen saját kísérettel érkeztek a városba, úgymint sáfárral, szakácsal, étékfogókkal, inasokkal. Ők általában a fejedelmi asztalra szánt mennyiség felét/harmadát kapták meg. A fejedelem udvarnépének átlagos létszáma 1630 és 1649 között 811 fő volt szolgálóikkal együtt.¹⁴ A praebendával való ellátásuk kétféle módon történhetett: a cipókat a szállásukra vitette a város, vagy egy központi helyen vehették fel az abrakosok, a húst pedig a mészárszékekben adták ki. A bor-praebenda felvételére csak a város által kijelölt néhány pince valamelyikében

7 EOE X. 152; JAKAB: *i. m.* 605.

8 KvSzám 24b/I. 114.

9 KvSzám 21b/II. 421. (1636).

10 SIPOS GÁBOR: *A kolozsvári református egyházközség a 17. század első felében = Uő: Reformata Transylvaniaica. Tanulmányok az erdélyi református egyház 16–18. századi történetéhez.* EMÉ, Kvár, 2012. 36, 40.

11 Lásd a 6. jegyzetet.

12 KvSzám 12a/XXV. 114, 117.

13 JENEY-TÓTH ANNAMÁRIA: *Kolozsvár és a Rákóczyak. Fejedelmi kíséret és a város ünnep- és hétköznapjai a két Rákóczy György fejedelemsége idején* c. előadás a *Kolozsvár 700 éves királyi város* c. 2016 novemberében lezajlott konferencián, illetve tanulmány a megjelenés alatt álló konferenciakötetben.

14 Lásd a 6. jegyzetet.

kerülhetett sor, ahol a százférfiak közül kikerült megbízottak és a város által kijelölt csaplárok adták ki a megszabott mennyiséget. A fejedelem is csak kivételes helyzetben hozhatott be bort a városba, illetve fogyaszthatta azt el ott. Erre például a Rákócziak esetében kerülhetett sor, amikor tokaji, mádi borokat rakattak át szekerekről Kolozsváron, és innen vitették uradalmi központjaikba is.¹⁵

I. Rákóczi György esetében több alkalommal is feljegyezték a sáfárok a megtartott keddi böjtöt; a fejedelem Ferkó fia halálára emlékezett így.¹⁶ Kísérete, udvartartása azonban megkapta a megfelelő ellátmányt, és nekik nem kellett a fejedelmi családdal együtt böjtölniük.¹⁷ A városnak igen sok apró kérést kellett teljesíteni, vigyázni arra, hogy megfelelő minőségű és mennyiségű hús, zöldség-gyümölcs álljon a rendelkezésre. Volt, hogy a fejedelem rákot igényelt, máskor a „*vaddisznó fő*” főzéséhez kellett ecetet adni (ebben az esetben a vaddisznót feltehetőleg maga a fejedelem ejtette el 1635 decemberében).¹⁸ A sáfárok különösen odafigyeltek a térsztaimves igényeire, és ha szükséges volt, adtak számára papirost, lisztet, nagyszámú tojást, valamint különféle húsokat a pástétomok és egyéb „*művei*” elkészítéséhez.¹⁹ A Rákócziak idején már a liktáriumok sokfélesége is feltűnik Kolozsvárott, így 1634 novemberében a fejedelmek asztalára is tálaltak birsalmából, köményből és tökből készített lekvárt,²⁰ 1640-ben pedig „*négy listáriumot: birsalma, kömény, körtvély, tök listárium*”,²¹ majd „*rózsa és borza virág listáriumot*”.²²

A sáfárok feljegyezték egyfelől, hogy hány mérő, illetve véka zabot pontosan kinek adtak ki, másfelől a kiadott gyertyák számát is. A fejedelmi szálláshely mellett a konyhával és az istállóval kapcsolatos költségek képeztek a város számára fontos kiadási tételt.

UDVARI SZEMÉLYZET ÉS A „KONYHABELIEK” LÉTSZÁMA

A Rákócziak benntartózkodása esetén megfigyelhető 1636-tól, hogy a fejedelem fiai saját udvartartással rendelkeznek, így a konyhaszemélyzetük is elválik a szülőkétől. A tanulmány további részében azt vizsgálom, hogy mekkora és milyen összetételű volt ez a konyhai személyzet, amit a Rákócziak magukkal hoztak Kolozsvárra. A konyhamester beosztottai közé a konyhasáfárok, főszakács, szakácsok, szakácsinasok, cipősütők, tálmosók, konyhaajtónállók tartoztak.

15 1653. nov. 22., „*Vontak az mádi borokat más szekerekre Kortiolás Istvánnak nro 5 szekértől fr – d 25.*” KvSzám 27/XIV. 137.

16 „*Melly három fejedelmi fiak közül a kisebb Rákóczi Ferenc csakhamar attyának fejedelemsége elődedin Fejérvárat megbetegedvén, megholt vala, kinek emlékezetére, kedden lévén halála, atyja és anyja az napon vacsorát egész életéig nem szoktak vala enni.*” SZALÁRDI János: *Siralmas Magyar krónikája*. S. a. r., bev. tan. és a jegyz. írta SZAKÁLY Ferenc. Magyar Helikon, Bp., 1980. 145.

17 1647. febr. 13., „*Urunk őnagysága vacsorát ekkor nem ött, mivel kedd nap volt, de afelől őnagysága udvara népének gazdálkodnom kellett.*” KvSzám 25a/I. 398.

18 KvSzám 12b/IV. 328. (1609. ápr. 27); 1635. dec. 2., „*Az vaddisznófőhöz tisztta ecetben főve attunk hozzá just. 5 fr 1 d –.*” KvSzám 20/III. 391.

19 KvSzám 21b/II. 340–342. (1637).

20 KvSzám 19/XIII. 635.

21 KvSzám 23/VII. 163. (1640. jún.)

22 KvSzám 26a/I. 440.

1. táblázat. A konyhai személyzet a Rákócziak korában

Benntartózkodás időpontja	Konyhai személyzet létszáma
1638. okt. 26.	21 fő
1647. okt. 21–22.	16 fő
1655. okt.	24 fő
1659. febr.	32 fő

A személyzet ama része, amely az utazó udvartartás számára főzött, a szolgálkkal együtt 8 és 71 közötti főt számlált. Őket viszont Kolozsváron a székvárosban megszokott teendőktől eltérő feladatok is terhelték. Egy 1659-ből fennmaradt asztaljegyzék szerint a gyulafehérvári udvarban mintegy 17 asztalra főztek Barcsay Ákos fejedelemsége idején.²³ Kolozsváron azonban – mint fentebb említettem – csak az udvarnép kisebb részét kellett ellátniuk, a fejedelmi család tagjain kívül az udvari ifjakat és a familiárisokat. A fejedelem asztala mellett a familiárisok és a konyhamester asztala volt tehát az, mely a nemesi származású udvari szolgák számára helyet biztosított.²⁴ Ezek az asztalok Gyulafehérvárott a konyhamester és a sáfárok személyes felügyeletére voltak bízva.

23 RNLTkv, Kemény cs. csombordi lt. (a továbbiakban Kemény cs. lt.), XIX. 1600. 1^é.

24 „Anno 1659 die 27 Octobris Asztalok rendelise

1. Az magunk asztala abhoz képest, az mint vagy magunk udvar népének jelenleteli vagy idegen emberek érkezesse fogja kívánni, annyi számú asztala.

Az uraim asztala, melyre az konyhamester viseltesen gondot, és az konyhamester asztalánál fognak enni akár idegenekből, akár magunk öregh legény szolgálkbul állok, kik az magunk asztalánál le nem ölhetnek.” Kemény cs. lt., XIX. 1600. 1^é.

2. táblázat. Konyhaszemélyzet a Rákócziak idején, 1630–1655²⁵

Év	Konyhamester (fő)	Sáfár (fő)	Főszakács (fő)	Szakácsok (fő)	Inasok (fő)	Sütő (fő)	Ajtónálló (fő)	Csatlós (fő)	Tálmosó (fő)
1630. dec.				x					
1631. jan.	+ 8 főre		tésztamíves	12 főre					3 főre
1631. máj.	+ 10 főre	sáfár, szakácsok együtt 6 főre	+				3 fő		7 főre
1631. dec.	16 főre	Tamás deák, sáfárok, szakácsok 8 főre	tésztamíves		9		2		3 főre
1632. szept.		sáfárok, szakácsok 7 főre				4			2
1632. dec.	szolgái 6 főre			4	12 főre				
1634. nov.	6 főre	szakácsok és sáfárok 16 főre	+	tésztamíves		mosók, sütők együtt 8			
1635. nov.	8 főre			+, tésztamíves		4 főre	[?] (legalább 2)		4 főre
1636 febr.	<i>A konyhai személyzetből senki nincs említve.</i>								
1637. karácsony	+	2		10	8	4			2

25 Lásd a 6. jegyzetet.

VÁZLAT AZ UDVARI KARRIEREKRŐL A RÁKÓCZIAK UDVARÁBÓL

1638. nov.	4 főre	2	Jakab Mihály borsoló 3 főre	10 főre	4 főre	Sütő Gábor 3 főre	2 főre		
1640. jún.	6 főre					4	5	konyha-kocsisok 2+2	
1642 febr. ²⁶	+	Sáfár Maitini András	szakácsok 8 főre						
1643. aug. ²⁷	10 főre		<i>„szakácsoknak és sáfároknak, inasoknak és az konyhajátónállóknak attam 15 personára”</i>			cipőhámozók 2	konyhajátónálló 4 darab		
1647. jún.	urunké 17 főre és asszonyunké 6 főre				5 főre				3 főre
1647. nov.	+		szakácsok	tésztamívesek					
1647. febr.	15 fő	4 főre	7 főre			6		konyha-kocsisok 6 főre	abroszkendő mosóknak 6 főre
1648. szept.	+	+		szakácsok (10 főre), tésztamíves (2 főre) ifjabb fejedelem szakácsai	2főre				sütők és mosók 5 főre
1649. nov.	mindkét konyhamester		+	közönséges szakács 19, majd 38 fő, tésztamíves és mellette levő 2 ember	6 főre	4	7	bortörő darabok 4 főre	+
1655. febr.	10 főre			10 szakács		3 sütő			mosó 2

²⁶ Ifjabb Rákóczi György választott fejedelem kísérete.

²⁷ Ez a forrás nem háromnapos benntartózkodás alkalmával keletkezett, hanem csak egy „monostori ebédéske” idején.

A konyhamester személye a legfontosabb, hiszen végső soron mindenért ő volt a felelős. Felelősségére nézve az európai példák közül a bécsi udvart említjük meg. Bécsben jóval több olyan tisztségviselő/funkció volt az udvartartás „konyhai részlegén”, amilyenekkel Erdélyben nem találkozunk: „fénykamarás,” bevásárló, írnök, mézsáros, udvari sommelier stb. Az udvari számvevőnek (*Hofkontrollor*) mindenképpen ismernie kellett a konyhamester távolmaradásának lehetséges okait, éppúgy ahogy az udvarmesternek is mindig tudnia kellett a konyhamester távolmaradásáról. A konyhamester legfontosabb feladata az instrukció szerint az volt, hogy szert tegyen megfelelő mennyiségű, friss és olcsó élelmiszerre, különös tekintettel a kenyérré és borra.²⁸ Az udvar és a kíséret számára főző szakácsok is az udvartartáshoz tartoztak, a személyzet mellett pedig a konyhamester felelősségi körébe tartozott a megfelelő edények beszerzése és az ételek/alapanyagok pincében való tárolása is.²⁹ Gyulafehérvárott viszont sok minden másképp alakult, mint Bécsben, hiszen ez idő tájt az élelmiszerek jórészt a fejedelmi uradalmakból származtak, és nem a piacon, ugyanakkor kissé archaikusabb, valamint kisebb létszámú volt a személyzet, és kevesebb feladatra vettek fel „szakalkalmazottakat”.

Az erdélyi fejedelmi udvarban egyszerre két konyhamester volt, így a Rákóczi-korban is: egyik a fejedelemé, másik pedig a fejedelemasszonyé volt.³⁰ 1642-től Jakab Mihály volt a választott fejedelem konyhamestere.³¹ Tudjuk azt is I. Rákóczi György instrukciójából, hogy a konyhamester jegyzékben rögzítette a konyha ajtaján azt, hogy az udvarban kinek hány tál étel járt.³² A fejedelem asztalára kerülő ételeket az udvarmester és a főasztalnok mellett neki is meg kellett kóstolnia. Beosztottai között – a konyhasáfárok mellett – ott találjuk a főszakácsot, szakácsokat, inasokat, cipósütőket, tálmosókat, konyhaajtónállókat, mint már fentebb említettem.

Abban talán nem tévedek nagyot, ha úgy gondolom, hogy Kolozsváron vagy Besztercén részben könnyebb dolga lehetett a konyhai személyzetnek, hiszen egy egész városvezetés is a segítségükre volt abban, hogy feladataikat maximálisan el tudják látni. Az alapanyagok terén részben a város reprezentációjáról is beszélhetünk, hiszen, ha kérés volt, akkor azt, amint tudták, teljesítették; akár a piacon vagy a kereskedők, illetve a szatócsok boltjaiban több keleti vagy bécsi árut is be lehetett szerezni, amire Gyulafehérváron nem biztos, hogy minden esetben mód és lehetőség nyílt.³³

Ahogy azt korábban már említettem, az udvartartás utazásakor is a konyhamester volt végső soron mindenért felelős, ami a konyhai személyzettel, konyhai javakkal történt, úgyszintén ő felelt a személyzet pontos, tiszta munkájáért, valamint a fejedelmi asztalra megfelelő időben előállított ételekért is. Az 1634 májusában keletkezett konyhai instrukcióban szere-

28 Martin SCHEUTZ–Jakob WÜHRER: *Dienst, Pflicht, Ordnung und „gute policey“. Instruktionsbücher am Wiener Hof im 17. und 18. Jahrhundert = Der Wiener Hof im Spiegel der Zeremonialprotokolle (1652–1800)*. Hrsg. Martin SCHEUTZ–Irmgard PANGERL–Thomas WINKELBAUER. StudienVerlag, Innsbruck–Wien–Bozen, 2007. 53–54.

29 Uo. 55.

30 BENDA Borbála: *Étkezési szokások a magyar főúri udvarokban a kora újkorban*. MNL Vas Megyei Levéltára, Szombathely, 2014 (Archivum Comitatus Castriferrei 6). 237. 1647. jún. 29–30-án Ghillányi Gergelyt nevezik főkonyhamesternek, vö. KvSzám 25a/I. 447, 464.

31 KvSzám 23/X. 47.

32 KOLTAI András–SUNKÓ Attila: *Magyar udvari rendtartás. Utasítások és rendeletek 1617–1708*. Osiris, Bp., 2001. 189.

33 Lásd a 14. jegyzetet.

pelt, hogy a konyha területét az ajtónállók, szakácsok, a főszakács és a konyhamester nem hagyhatta el még egy órára sem. Feltételezhetően ez Kolozsvárott sem volt másképp.³⁴

A tanulmány terjedelmi korlátai miatt most részletesen nem vizsgálom, hogy milyen étek került a fejedelmi asztalra, hiszen ezt már több tanulmányban is megtettem.³⁵ Ismertes például, hogy 1637 karácsonyán egy-egy étkezés alkalmával a fejedelmi asztalra 160 font marhahús, 32 font disznóhús, 20 tyúk, hat lúd, egy fél borjú, három berbéc, ökörnyelvek, orja³⁶ elkészítése várt a konyhamester beosztottaira. Nekik azt is figyelembe kellett venniük, hogy a fejedelmi konyhaszekerek nem tartalmazhattak minden tálaló- és főzőedényt. Míg a tálalásra szolgáló ezüstedényeket³⁷ többnyire elhozták – ezekért az ezüstitálmások voltak felelősek –, a konyhai edények nagy részét, csuprokat, lábasokat, szitákat, szűrőruhákat a város biztosította, vagy, ha kellett, elkészíttette iparosaival. Egy 1635-ös összeírás alapján két konyhaszekérről utazott a fejedelem,³⁸ 1644-ben pedig két konyhakocsi mellett külön kocsija volt a sütőknek, ugyanakkor a tálmosokat, illetve a pohárszéket is külön korsi hordozta.³⁹

A konyhamester volt a felelős végső soron a személyzet józanságáért, valamint a konyhaszekerek állapotáért és azok – fentebb is említett – nemesfémtartozékaiért is. A kolozsvári ítélszéken zajlott 1632. évi tanúvallatásból a fejedelmi asztal elveszett ezüstműinek útját követhetjük nyomon. Az 1631. decemberi, Szent Miklós-nap környéki benntartózkodást követően került sor a város ítélszékién 1632. január 15-én a konyhamester és az udvarmester jelenlétében a városban eltulajdonított fejedelmi ezüstkandalak miatti felelősségre vonásra, amikor is a fejedelmi szakácsinas már fogoly volt a város tornyában. Történt ugyanis, hogy Nagy Szabó Lőrincné ezüstöt akart eladni az ötvösöknek, viszont Szegedi Gergely ötvösmester ezt jelentette a városi elöljáróknak.⁴⁰ Az ötvös felismerhette a tárgyat, hiszen azt akár a kolozsvári ötvösök is készíthették, vagy köztudott volt formája, illetve az ezüst/arany finomsága.⁴¹ A felperes Földvári Pál kincstári jogügyigazgató volt, a város direktorai pedig elrendelték az alperes polgárasszony kihallgatását, aki a két udvari ember és 6–7 tanú jelenlétében tett vallomást az inas ellen. Az eljárásban tehát a fiscus volt a felperes, az udvari emberek – úgymint a konyhamester és az udvarmester – számára már nem maradt egyéb elintéznivaló a városban. Az újabb tanúvallatás során a polgárasszony már három aranyat is a szakácsinason keresett, amiből kitűnik, hogy az említett „konyhai munkás” nemcsak a kincstárnak, hanem a városlakóknak is kárt okozott.⁴²

34 KOLTAI-SUNKÓ: *i. m.* 189–191.

35 JENEY-TÓTH Annamária: „*Attam Urunk ő nagysága konyhájára*” (Fejedelmi udvarok asztalai és étkezései Kolozsváron a 17. század első felében a számadáskönyvek tükrében) = *Emlékkönyv Kiss András születésének nyolcvanadik évfordulójára*. Szerk. PÁL-ANTAL Sándor-SIPOS Gábor-W. KOVÁCS András-WOLF Rudolf. EME, Kvár, 2003. 223–235.

36 KvSzám 21b/II. 339–340.

37 1638. nov. 27 és 29., „*Ezüst tálban szeltnék fejér cipő*”, KvSzám 21b/VI. 12; „*urunk ezüst tálaiba szeltnék [...]*”, KvSzám 21b/VI. 26.

38 Batthyaneum-könyvtár (Gyulafehérvár), Gyulafehérvári káptalan magánlevéltára, VII. doboz, nr. 135. (1635. okt. 8.)

39 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban MNL OL), Gyulafehérvári káptalan országos levéltára (a továbbiakban GyfKáptLt), F 12 Lymbus, fasc. 18.

40 KvTJk II/13. 79–80.

41 KvTJk II/14. 79–81, 82.

42 KvTJk II/13. 80–82.

Ghillányi Gergely konyhamestersége idején, 1645. szeptember 1-én a fejedelem parancsára kancelláriai deákok folytattak le egy tanúvallatást Ónodon.⁴³ Az történt ugyanis, hogy a fejedelem szakácsait a székelyek megverték a Ráró-szurdoknál. A szakácsok feltehetően a Drégelypalánk környéki Ráró-szurdokban, tehát felső-magyarországi hadszíntéren voltak, amikor is a konyhakocsi előrehaladását a háromszéki had megakadályozta. Verekedés tört ki, melyben – a konyhai ajtónállók elmondása szerint – a kocsisok élete is veszélyben forgott. Hernádnémeti emberek segítettek, és igyekeztek előkeríteni Ghillányi konyhamestert, közben Udvarnoki János megpróbált valamit tenni. A szakácsok és a kocsisok alighanem túléltek az incidenst, halálesetről ugyanis a tanúvallatásban nem esik szó.⁴⁴

A KONYHAMESTEREK

A Rákócziak udvara több tisztségviselőt is megörökölt Bethlen udvarából, így például a zempléni származású Kun Ferencet is, aki 1631-ig szerepel a számadásokban.⁴⁵ Kun Ferenc 1623-ban már udvari familiáris volt, később konyhasáfár lehetett, 1628-tól pedig alkonyhamester lett.⁴⁶ Brandenburgi Katalin udvarában is viselte ezt a tisztséget, ahol – a fejedelemasszony kiadásainak jegyzéke szerint – 250 magyar forint volt az évi fizetése.⁴⁷ Kun Ferencet konyhamesterként csak 1631 folyamán említik az udvarban, a későbbiekben nevével nem találkoztam az átnézett forrásokban. 1637-ig a tisztség másik viselője a már korábban említett Mikó Mihály volt, mellette pedig az udvari ifjak köréből konyhamesterré lett Aradi Gergely szerepelt, aki szintén Bethlen Gábor idején kezdte udvari karrierjét. Kun Ferenc a hagyományosnak tekinthető udvari karriert futotta be, hiszen udvari ifjúból főtnok, majd szállásosztó, végül pedig a Rákócziak udvarában konyhamester lett.⁴⁸ 1625-től már bizonyosan familiáris, aki élete utolsó évében, 1631 májusában már betölthette a konyhamesteri tiszt-

43 Ghillányi-hagyaték I/3. 1.

44 Uo. 1–7.

45 1623. jún. 16., KvSzám 16/XIX. 37; 1626. nov. 21., KvSzám 17b/VIII. 89; 1629. nov. 10., KvSzám 18a/II. 179.

46 Kun Ferenc szállásosztó 1623 júniusában, KvSzám 16/XIX. 37; 1624-ben udvari familiárisként Krucsó (Zemplén vm.) birtokban nemesi udvarházat kap adományba. *Az erdélyi fejedelmek oklevelei (1560–1689). Erdélyi királyi könyvek.* Szerk. Gyulai Éva. Arcanum–Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Kara, Bp., 2005. 13. köt. 48 (a továbbiakban ErdKirKv DVD); 1629. aug. 20., „*Kunn Ferenc uram számára*”, KvSzám 18a/IV. 217; Kun Ferenc, a fejedelem alkonyhamestere Bethlen Gábortól adományba kapja Korpafalva és Kreczanffalva (Bihar vm./Belényes vidéke) birtokokat, valamint Váradon a Péntekhely utcában, a „*város palánkja*” közelében levő házat. ErdKirKv DVD 17. köt. 68–68a; 1630-ban Kun Ferenc, a fejedelmi udvar konyhájának prefektusa, Brandenburgi Katalintól birtokadományt nyer. ErdKirKv DVD 19. köt. 86–86b; 1630-ban Kun Ferenc fejedelmi konyhamester zálogbirtokot kap: (Vajda)Récse (Fehér vm./Fogarásföldje). ErdKirKv DVD 18. köt. 71–71b.

47 BARABÁS Samu: *Brandenburgi Katalin országos kiadásai jegyzéke 1630. júliusból.* Történelmi Tár 1881. 365.

48 1622. máj. 6., KvSzám 15b/XXII. 103; 1625. nov. 21., KvSzám 16/XXXIV. 138; 1626. nov. 21., KvSzám 17b/VIII. 95; 1629. aug. 20., KvSzám 18a/IV. 223. (főtnokként szerepel); Aradi Gergely fejedelmi konyhamester, ErdKirKv DVD 18. köt. 78b–79; 1631., KvSzám 18b/III. 71.

ségek egyikét,⁴⁹ az 1632. január 24-i iratban azonban már özvegyére hivatkoznak.⁵⁰ Házasságáról az 1630. szeptember 7-i szerződésből alkothatunk képet; eszerint Kelemen Veronikát – előbb Károlyi István, utóbb Mátyus János özvegyét – vette feleségül. A házaspárnak Hidvégen (Fehér vm.), valamint Kézdiszentléleken és Sárfalván (Kézdiszék) voltak portiói, melyek kapcsán jobbágyok, gabonaasztagok, sajtos tömlők, szolgálak kerülnek említésre.⁵¹

Mikó Mihályról tudjuk, hogy Baróton (Sepsiszék), valamint Oltszemen szerepelt jobbágytartóként 1614-ben.⁵² Udvari karrierjének a következő állomásait tartjuk számon: előbb főpohárnok, majd konyhaprefektus, ezután pedig konyhamester lett.⁵³ Tudjuk róla, hogy rokonságban állt Bethlen Gábor tanácsurával és udvarmesterével: Mikó Ferencsel, aki unokatestvére volt;⁵⁴ ennek fényében talán nem véletlen udvari karrierjének kedvező alakulása. Mellettük Nemes Tamás⁵⁵ is viselte a konyhamesteri tisztet, akinek pedig a felesége volt Mikó lány.⁵⁶ Ugyanakkor vele a Rákócziak korában nem találkozunk az udvar kolozsvári tartózkodása idején. Konyhamesterként Mikó Mihályt és Nemes Tamást is ott találjuk a Péchi Simonért kezességet vállalók között; Mikó 1624. november 22-én 500 forintig vállalta a kezességet.⁵⁷ Mikó ugyanez évben kapott Fogarasföldön egy birtokot.⁵⁸ Manumittálta Boda Pál nevű jobbágyát Köpecen (Sepsiszék) 1630-ban.⁵⁹ A Rákócziak idején 1634 szeptemberében Fogarasról utazott Kolozsváron át, amikor is kísérete 12 főből állt, novemberben pedig a számadáskönyvek szerint Zilah felől utazott Szebenbe feleségével, gyermekeivel és kíséretével.⁶⁰ Unokaöccse által vezetett naplóból halálának pontos körülményei is kiderülnek: „*Anno Domini 1637 die 21 Mártii hala meg az szegény Mikó Mihály uram Meggyesen tiz és tizenegy óra közbe estve vagy éjjel. Az fejedelem konyhamestere vala. Országgyűlése vala akkor Meggyesen; az*

49 LÁZÁR Miklós: *Adatok a Perkó alatti várról és kastélyról Kézdiszentléleken*. Századok IV(1870). 223.

50 SÁNDOR Imre: *A csíkszentsimoni Endes család levéltára 1544–1659*. Genealógiai Füzetek 4(1906). 42.

51 ErdKirKv DVD 19. köt. 172–179; LÁZÁR: *i. m.* 478.

52 BALOGH Judit: *A székely nemesség kialakulásának folyamata a 17. század első felében*. EME, Kvár, 2005 (Erdélyi Tudományos Füzetek 254). 174, 177. DEMÉNY Lajos: *Gazdálkodás és társadalom Székelyföldön Bethlen Gábor korában*. Századok CXXXV(2001). 930.

53 1624. márc. 26., ErdKirKv DVD 13. köt. 48b–49.

54 KELEMEN Lajos: *Bodoki Mikó Miklós családi krónikája*. Genealógiai Füzetek 4(1906). 36.

55 JENEY-TÓTH Annamária: „... *Urunk udvarnépe...*” *Udvar és társadalma Báthory Gábor és Bethlen Gábor fejedelemsége idején a kolozsvári számadáskönyvek tükrében*. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2012 (Speculum Historiae Debreceniense 11). 124 (a továbbiakban JENEY-TÓTH: *Urunk udvarnépe*).

56 1649. febr. 20-án Nagy másként Néznai Istvánnak adja el 210 forintért Gyulafehérvár falain kívül, a Nagy Téglá utcában fekvő házát és az Ókrös szőlőhegyen levő szőlőjét. GyfKáptLt, F 2 Protocolla, XII. 147–149.

57 1624. nov. 22., Mikó Mihály kezes Péchi Simonért 500 forintig, Nemes Tamás 1000 forintig. EOE VIII. 245.

58 1624. már. 26., Fogaras Malom-patak nevű utcájában adományul nyer egy nemesi udvarházat. ErdKirKv DVD 13. köt. 48b–49.

59 1630. ápr. 13., MNL OL, Kolozsmonostori konvent országos levéltára, F 15 Protocolla, libri regii et styliaria, XXIII. 129.

60 „*1634 die 25 Septembris Érkezik Mikó Mihály, urunk konyhamestere Fogarasból tizenkettőd magával, bíró uram hagyásából küldtem ajándékot [...] fr 1 d 54.*” KvSzám 19/III. 250; „*1634 13 Septembris Mikó Mihály érkezik Zylah felől feleségestől, gyermekestől, vagyon 13 magával, Szebenben megyen. Bíró uram hagyásából ajándékot küldtem neki [...]*” KvSzám 19/XIII. 175.

nap végeződék el az gyűlés. Haza hoztuk Ölczemire a testet; rakott sirt csináltatánk az templum előtt”⁶¹

Belényessi György csupán egyszer szerepel konyhamesterként, esetében az is kérdés, hogy a fejedelem konyhamestere volt-e.⁶²

Ghillányi Gergely nevével a fejedelmi konyhamesteri tisztség betöltőjeként 1637-től találkozunk,⁶³ korábban, 1635-től már bejáró volt, majd más tiszteket is viselt. Jelen tanulmányban Apafi Mihály sógorának csak a Rákócziak erdélyi fejedelemsége alatt befutott karrierjét vizsgálom, 1660 utáni karrierjét már nem.⁶⁴ Az 1630-as évek közepén is nagyon fontos feladatokat látott el például az oszmán követségek mellett.⁶⁵ Ebből a feladatából adódtak a következő évben ellátott teendői is. Egyszer a budai pasa fenyegető leveleit hozta Rákócziinak, máskor pedig Omer bég „gazdája” volt, aki a budai pasa követe volt Erdélyben.⁶⁶ A következő évben ő volt az, aki a Bethlen Gábor síremlékére, illetve a gyulafehérvári kollégiumra hagyományozott pénzt – amelyet Rákóczi „kölcsonvett” – Rácz Péterrel együtt visszavitte Bethlen Istvánnak, és a váradai káptalan jelenlétében átadta neki.⁶⁷ 1644–45-ben, ahogy az előző nyekből kiderült, részt vett a felső-magyarországi hadjáratban is. 1647–48 után egyre többször képviselte Erdélyt diplomáciai téren Svéd- és Lengyelországban.⁶⁸

61 KELEMEN: *i. m.* 48.

62 „[1635] Die 25 Octobris Érkezek Belienissi György konyhamester uram Fogarasból, megyen hazájában, bíró uram hagyásából szállására gazdálkottam [...]” Megjegyzésként mellette: „Ki konyhamester?” KvSzám 20/III. 183.

63 ErdKirKv DVD 24. köt. 44–45.

64 SIPOS: *i. m.* 36, 40; DÁNÉ Veronka: „Mennyi jobbágya és mennyi portiója”. Torda vármegye birtokos társadalma a 17. század első felében. EME, Kvár, 2016 (Erdélyi Tudományos Füzetek 286). 139–140.

65 „1635 Die 23 Aprilis Fejervárral érkezvén Bogáy András fő ember Gilányi Gergellyel együtt, hozattak ide urunk öngagsága ez fő hintaja előtt hat lovat, innét azokat visszatérítették, noha öngagsága lovászmestert is küldött vele, hogy két nap itt nyugossa őket. Megyen penigh sietve eperjesi gyűlésre, az kik Eperjesig kísérték voltak katonák in persona [...]” KvSzám 20/III. 127; „1635 Die 13 Junii Eodem Die Kelani Gergely Fejervárról érkezvén katonákkal nro 15, vivén öngagsága hintáját Váradá, voltak urunk öngagsága lovai előtte. Salus conductusa lévén, bíró uram hagyásából attam maga számára tehén húst attam libr. 14 fr – d 21, cipót attam nro 20 fr – d 20, bort attam just. 3 városé. Két posta lovakot salus conductus tenora szerint az hintó eleiben nem attunk, hanem bíró uram hagyásából maga számára vini just. fr – d 40, két tyúkfiat nro 2 d 5 attam fr – d 10.” KvSzám 20/III. 140; „1635 Érkezek Kiliány Gergely étekfogó, az kit urunk az Tömösvárról jövő törökök eleiben küldött, bíró uram hagyásából cipót attam nro 8 fr – d 8. [...]” KvSzám 20/III. 353; „1635 Die 24 Julii Érkezek vissza Budáról Kiliani Gergely törökkel, bíró uram hagyásából gazdálkodván [...]” KvSzám 20/III. 397; „1635 Die 31 Julii Érkezek vissza Kiliani Gergely az törökkel, Muslain békkel, voltak hatod magokkal, bíró uram hagyásából gazdálkottam [...]” KvSzám 20/III. 401.

66 *Török-magyarokori állam-okmánytár*. II. Szerk. SZILÁDY ÁRON–SZILÁGYI Sándor. Pest, 1869 (Török-Magyarokori Történelmi Emlékek. Első osztály: Okmánytár. IV). 383. (1636 júliusában); SZALÁRDI: *i. m.* 184; LUKINICH Imre: *Bethlen István támadása 1636-ban*. Századok XLIV(1910). 485.

67 HERCZOG József: *Újabb adatok Bethlen Gábor és Károlyi Zsuzsanna síremlékéről*. Századok LVI(1922). 545.

68 1650-ben és 1654-ben volt Lengyelországban. E. HORVÁTH: *Az erdélyi diplomaták névjegyzéke 1648–1690. Liste des diplomates transylvaniens 1648–1690*. Háborús felelősség. Diplomáciai és kortörténeti szemle II(1930–1931). 3–4. sz. (1930. júl.–okt.) 234; EOE XI. 203.

Birtokai Torda vármegye mellett Belső-Szolnok és Doboka megyékben feküdtek,⁶⁹ Kővár-vidéken és Fehér megyében portiói,⁷⁰ Gyulafehérváron és Kolozsváron pedig házai voltak.⁷¹ Ismeretes, hogy Torda vármegye lustráján 1670-ben 12 lovast állított ki,⁷² de birtokairól még részletesebb képet kapunk a Torda vármegyei birtokos társadalomról végzett legújabb kutatásokból,⁷³ aminek részletezésére a tanulmány terjedelmi korlátai miatt nem térhetek ki. Honfűsítésére 1655. február 20-án került sor.⁷⁴ Első felesége Szilasi Judit,⁷⁵ második Bodoni Zsuzsanna,⁷⁶ a harmadik pedig Apafi Anna volt. Első házasságkötésekor Haller Gábor naplójában főhőpenterként említi, tehát már ekkor több lehetett a kortársak számára, mint átlagos konyhamester; az 1645-ös tanúvallomás is ezt erősíti meg. Második házassága Bodoni Zsuzsannával a vagyon miatt is kedvező volt számára,⁷⁷ de gyermek ebből a házasságból sem született. Miután II. Rákóczi György átvette apja örökét, a fejedelmi udvarban Ghillányi Gergely továbbra is megtartotta a konyhamesterséget. Nagyon kevés udvari szolgálattelve tudta megőrizni a helyét az udvarban ekkor, ő közéjük tartozott.

Ghillányi konyhamestersége idején lehetett Boér Simon familiárisból vicekonyhamester; a Fehér megyei nemes a Bethlen-udvar neveltje volt.⁷⁸ A Rákócziak udvarában Torma Ád-

69 TAGÁNYI Károly–RÉTHY László–KÁDÁR József: *Szolnok–Dobokavármegye monographiája*. IV. Dész, 1901. Karulyfalva (Belső-Szolnok vm.) 228, Köblös (Doboka vm.) 457–458; 1651. ápr. 19., Ghillányi Gergely, a fejedelmi konyha praefectusa Köblösön (Doboka vm.) részbirtokot nyer adományul. ErdKirKv DVD 28. köt. 431–433.

70 1644. jan. 28., I. Rákóczi György Ghillányi Gergely fejedelmi konyhamesternek, volt asztalnoknak Sárdon (Fehér vm.) a Bunadczvo nevű utcában nemesi udvarházat inscribál. ErdKirKv DVD 24. köt. 44–45; 1645. jan. 14., Deli Farkas leányai ellentmondanak Ghillányi Gergely konyhamesternek a sárdi portio ügyében. GyfKáptLt, F 2 Protocolla, IX. 41; 1651. márc. 30., II. Rákóczi György Ghillányi Gergelynek, a fejedelmi konyha prefektusának adja Felsőfentős (Közép-Szolnok vm./Kővár vidéke) birtokot. ErdKirKv DVD 28. köt. 429–431.

71 1639. jún. 6., Piscator professzor özvegye, Makay Erzsébet – Makay György leánya – Szász utcai házát eladja, mely Ghillányi Gergely és Nagysinkszék háza között található. GyfKáptLt, F 2 Protocolla, IX. 8; 1644. jan. 30., I. Rákóczi György Ghillányi Gergely fejedelmi konyhamesternek, volt fejedelmi étekgógnak Gyulafehérváron a Szász utcában egy nemesi udvarházat ad zálogba. ErdKirKv DVD 24. köt. 42b–43b. Ghillányi javai 1658. jún. 13-i végrendelete szerint: Kolozsváron a Belső-Farkas utcában egy ház, Fehérváron egy másik ház, Kővár-vidéken jószágok; 10 000 forintot unokaöccsének, Huyeter Jakabnak hagy; amennyiben ő magtalanul elhalna, az örökség a református egyházra szálljon. A végrendeletet a gyulafehérvári káptalan átírta 1679. febr. 20-án. JAKAB: *i. m.* 696.

72 Ifj. Biás István: *Torda vármegye lustrája 1670-ből*. Genealógiai Füzetek 6(1908). 21.

73 DÁNÉ: *i. m.* 139–140.

74 EOE XI. 35.

75 1643. máj. 11-én vette feleségül Szilasi Juditot. *Haller Gábor naplója 1629–1644 = Erdélyi Történelmi Adatok*. IV. Szerk. SZABÓ Károly. EME, Kvár, 1862. 85.

76 1652 máj. 1., Ghillányi és Bodoni Zsuzsanna kölcsönösen egymásra hagyja vagyonát. GyfKáptLt, F 2 Protocolla, XIII. 48. Lásd még: DÁNÉ: *i. m.* 139–140; Nagy Dóra: *Birtokmegőrzés és atyafiság a 17. századi Erdélyben: Bodoni Zsuzsanna házasságai*. Történeti Tanulmányok. XXI. Szerk. BÁRÁNY Attila–PAPP Klára. Debrecen, 2013 (Acta Universitatis Debreceniensis. Series Historica LXV). 187–208.

77 DÁNÉ: *i. m.* 139–140.

78 1624. jún. 19., KvSzám 16/XXI. 70; 1626. nov. 21., KvSzám 17b/VIII. 92; 1629. aug. 20., KvSzám 18a/IV. 220; 1629. aug. 4., KvSzám 18a/IV. 147; 1629., Boér Simon udvari familiáris Gaináron (Fehér vm.) birtokrészt kap adományba. ErdKirKv DVD 17. köt. 102b–103; „[1636] *Die 14 Maii*

mot említik még a sáfárpolgári számadások konyhamesterként 1643-ban.⁷⁹ Az ő nevével később, például egy 1648-as említésben találkoztam még, mely az udvarbeli jelenlétét alátámasztja,⁸⁰ de nem ismeretes, hogy milyen tisztséget viselt. Azonban a 30 éves háború kapcsán tudjuk, hogy 1644 áprilisában a fejedelem őt hagyta Fülek alatt Wesselényi Ferencsel szemben a 2000 fős katonai kontingens élén.⁸¹

Az utazó udvartartás konyhai részlegének tagjai lehettek tehát a vizsgált 30 évben a vicekonyhamesterek – erre az előbb említett Boér Simon mellett 1659-ben a Barcsai-udvartartásban Besztercén volt példa Nagy Jakab személyében. Valószínűleg a Rákócziaknál a fejedelem-asszony konyhamestere viselte egyúttal a vicekonyhamesteri tiszteletet 1647-ben és 1649-ben, ugyanis mind Lorántffy Zsuzsanna, mind pedig Báthory Zsófia kapcsán említést tesznek róla.

1640-et követően, vagyis az ifjabb Rákóczi György váradi kapitányságával a fejedelmi udvarral párhuzamosan az „*ifjabb urunknak*” saját udvara jött létre, ahol Jakab Mihály viselte a konyhamesteri tiszteletet.⁸² Ő korábban, 1636-ban, a fejedelem étkefgója volt.⁸³ Jakab Mihályt ifjabb Rákóczi György konyhamestereként is ismerjük 1642-ből; ő a számadások szerint 1638-ban Ghillányi mellett – talán már korábban is – fejedelmi fűszerfelelős, vagyis borsoló lehetett, innen került majd az ifjabb Rákóczi udvarába.⁸⁴

II. Rákóczi fejedelemsége idején Ghillányi mellett Sáfár István konyhamestert ismerjük, aki 1652. január 6-án a várostól egy szőnyeget kapott ajándékba.⁸⁵ 1655-ben ott találjuk a fejedelem mellett Besztercén.⁸⁶ Vélhetően elkísérte a lengyelországi hadjáratára II. Rákóczi Györgyöt, hiszen azon foglyok névsorában találjuk, akikért váltságdíjat követeltek.⁸⁷

3. táblázat. Konyhasáfárok I. Rákóczi György udvarában⁸⁸

Év	Sáfárok és kíséretük létszáma
1631. máj.	Urunk sáfára szakácsokkal együtt 6 főre
1631. dec.	Tamás deák több sáfárokkal és szakácsokkal együtt 8 főre
1632. szept.	Sáfárok, szakácsok 7 főre
1634. nov.	Szakácsok és sáfárok 16 főre
1637 karácsonya	Sáfár 2 főre
1638. nov.	Sáfárok 2

Érkezek urunktól az vicekonyhamester Boér Simon, jött Filstich uramhoz, Kassai uramhoz és Broser Istvánhoz az arany pince palaczkért [...] KvSzám 21/II. 368.

79 KvSzám 24b/I. 128.

80 1648. szept., KvSzám 25b/VI. 673.

81 TÓTH László: *I. Rákóczy György beleavatkozása a 30 éves háborúba*. Hadtörténelmi Közlemények XVIII(1917). 109.

82 KvSzám 23/X. 47.

83 KvSzám 21/II. 334. (1636. jan. 25.)

84 ErdKirKv DVD 22. köt. 82–83.

85 JAKAB: *i. m.* 717.

86 SZABÓ András Péter: *A besztercei levéltár jegyzékei az erdélyi fejedelmi udvarról (1636–1659)*. Lymbus. Magyarisztudományi Forrásközlemények. Bp., 2016. 107.

87 Fogságba esése kapcsán lásd IVANICS Mária: *Rabszerzés és rabkiváltás a Krimi Kánságban a 16–17. században*. Századok CXLI(2007). 1511.

88 Lásd a 6. jegyzetet.

1642. feb.	Sáfár Maitini András
1643. aug.	Szakácsoknak és sáfároknak, inasoknak és az konyhaajtónállóknak 15 personára
1647. febr.	Sáfárok 4 főre
1648. szept.	Sáfár

A KONYHAMESTER ALÁ TARTOZÓK

A konyhamester munkáját segítette általában a két konyhasáfár is, közülük név szerint Tamás deákot és – ifjabb Rákóczi György 1642. évi udvartartásából – Maitini Andrást ismerjük.⁸⁹ Rajtuk kívül Udvarnoki Jánost is említik a Ghillányival kapcsolatban 1645-ben felvett tanúvallomásban, amikor is a sáfár magát 49 évesnek és nemesnek vallotta.⁹⁰ 1655-ben Enyedi Gergely neve szerepel még, aki szintén az 1645. évi tanúvallatásban konyhai ajtónállóként lett megemlítve, 1655-ben pedig ugyanezen a néven egy konyhasáfár tűnik fel. Kérdés, ugyanarról a személyről van-e szó.

Az instrukció szerint a főszakács és a konyhasáfár a konyhamester engedélye nélkül nem hagyhatta el a konyhát: „*konyhánkon benn közönségesen együtt ennen sáfárinkkal ott ebédeljenek és vacsoráljanak, sőt hálni is konyhánkról konyhamesterink híre nélkül ki ne merészeljenek menni praedicatio és könyörgés hallgatás kívül*”.⁹¹ Az udvari források közül az 1659. évi asztali rendtartás a 16. asztalnál a szakácsokat és a sáfárt együtt említette.⁹² A szakácsok közül a számadások a fejedelmi udvar kolozsvári tartózkodása idején senkit nem említettek meg név szerint, a főszakácson kívül csak azt mondják meg, hogy hányan voltak a fejedelem kíséretében a városban. A beszercei forrásokból azonban ismerünk ez idő tájt fejedelmi szakácsokat név szerint, ugyanakkor a kolozsvári sáfárpolgári számadások a fejedelem diversái, szekerézése és postasága fejezetekben szintén név szerint említették a szakácsokat, illetve családtagjaikat.

4. táblázat. Szakácsok és tésztamívesek I. Rákóczi György fejedelem udvartartásában Kolozsvárott⁹³

Év	Főszakács (fő)	Szakácsok (fő)	
1630. dec.		urunk ónagysága szakácsi	
1631. jan.		szakácsok 12 főre	tésztamíves
1631. máj.	főszakács		
1631. dec.			tésztamíves
1632. szept.			
1632. dec.		4 szakács	

89 1642. febr., KvSzám 23/X. 41.

90 „*ónagysága sáfára*”, vö. Ghillányi-hagyaték I/3. 2.

91 KOLTAI-SUNKÓ: *i. m.* 190.

92 „*[1659 die 27 Octobris] Szakácsok asztala és sáfáré együtt*.” Kemény cs. lt., XIX. 1600. 1^r.

93 Lásd a 6. jegyzetet; 1655. évi adatok: KvSzám 28b/IV. 53–54.

1634. nov.	főszakácsok		tésztamíves
1635. nov.		szakácsok	tésztamíves
1636. febr.			
1637 karácsonya		10 szakács	
1638. nov.		szakácsok 10 főre	<i>Jakab Mihály borsoló 3 főre</i>
1640. jún.			
1642. febr.		szakácsok 8 főre	
1647. nov.		szakácsok	tésztamívesek
1647. febr.	főszakács szolgáltnak 7 főre		
1648. szept.		szakácsok 10, II. Rákóczi György szakácsainak 2	tésztamíves
1649. nov.	urunk főszakácsa	közönséges szakács 19, ill. 38 fő	tésztamíves
1655. febr.		szakácsok 10 főre	

A szakácsok száma négy és tíz fő között váltakozott, ez a létszám azonban esetenként magában foglalt néhány inast is. (A szakácsok pontos számát tehát nem tudjuk megállapítani.)

A fenti táblázatból kitetszik, hogy a szakácsokat gyakran nem írták külön össze, hanem beszámították a teljes konyhai személyzetbe. 1630 nyarán Vinci Márton főszakács mellett Sárkány Mihályt, Fogarasi Jánost, Bokor Istókot, Nagy Andrást, Fogarasi Andrást, Kolozsvári Györgyöt, Sáfár Tamást, Sáfár András és Drágosi Miklóst írták össze.⁹⁴ Tudjuk, hogy 1632-ben legalább négy pataki szakács Kolozsváron tartózkodott; ők alighanem a gyulafehérvári udvarban dolgoztak.⁹⁵ Az 1638. októberi beszerzési szállásosztói jegyzékből⁹⁶ ismerjük név szerint is János mester főszakácsot, mellette a már említett Nagy András, Bukor szakács – aki valószínűleg Bokor Istvánnal azonosítható –, Szakács Pál és Szakács Pecó tűnik fel. Néhányukról pusztán feltételezéseim vannak kilétüket illetően. A kolozsvári számadáskönyveknek a fejedelem diversái, szekerezése, postasága című fejezetei János mestert,⁹⁷ Mihály

94 Márton mester negyedévi fizetése 25 forint, a többieké 11,25 és 4 forint között volt. BARABÁS: *i. m.* 365.

95 „[1632] 26 Junii Pottantius János feleségétől házanépével 4 szakács és 10 darabanttal Patakrul jöven [...]” KvSzám 19/VI. 107.

96 SZABÓ: *i. m.* 72–86.

97 „[1631] 30 Junii János mester urunk őnagysága szakácsa és trombitása negyed magokkal érkezvén Fejérvárról, urunk hazabocsátja Patakra, úti levelek lévén, bíró uram hagyásából attam [...]” KvSzám 18b/VII. 261.

főszakácsot⁹⁸ és Jakab főszakácsot⁹⁹ említik. Jakabról tudható, hogy váradi lakos volt.¹⁰⁰ Mellettük Gergelyt és Szakácsy Jánost említik.¹⁰¹ Ez utóbbi alighanem azonos azzal a Szepessi Jánossal, aki Sárospatakon kapott zálogba egy szőlőt a Királyhegyen.¹⁰² Közben Szakács István és Sepsi Tamás neve fordul még elő.¹⁰³

Az 1647. október 21-i udvartartás a már ismert Bokor István szakács mellett Gyulai István, Román Farkas, Zseretvai Zsigmond, Váradi András, Fogarasi Miklós és Bereznai György szakácsok neveit említi.¹⁰⁴ Közülük János mester azonos lehet a fenti Szepessi Jánossal. Ebben a két évben legalább 5, illetve 8 szakács volt a fejedelmi kíséretben Kolozsváron. Kőszegi György szakács nevét nem találtam a számadásokban,¹⁰⁵ Román Farkas és Bokor István nevű szakácsokat pedig a királyi könyvek Apafi Mihály idejéből említik. Ők alighanem azonosak a fent említettekkel, és mindketten Fogaras vidékéről származhattak.¹⁰⁶

Mindezek mellett a szakácsinasok száma akár a 10 fő feletti létszámot is elérte, így hatékonyan segíthették a szakácsok munkáját. Az ő feladatuk ellenőrzése is a konyhamesterre és az udvarmesterre tartozott.

98 „[1632] Die 8 Maii Erkezek urunk főszakácsa Mihály mester negyed magával, urunk bocsátotta Patakra társával, bíró uram hagyásából gazdálkottam egy fel bárányt pro d 16 fr– d 16, cipót nro 8 1 per d 2 fr – d 16, bort kup. 3 per d 8 fr – d 24.” KvSzám 19/III. 1.

99 „[1632] Die 18 Julii Erkezek urunk főszakácsa Jakab mester másod magával Fogarásból, megyén hazához Váraddá, bíró uram hagyásából gazdálkottam carnis libra 1 pro d 1 fr – d 3, cipót 2 1 per d 2 fr – d 4, bort kup. 2 1 per d 8 fr – d 16.” Kvszám 19/III. 11; „[1632] Die 18 Julii Erkezek Jakab Mester, urunk őnagysága szakácsa, bocsátotta urunk hazához, uram hagyásából Váraddá attam posta szekeret Hunyadigh; Magyarai Mátyás szekeret négy ökrével atta fr 1 d –.” KvSzám 19/III. 45.

100 Uo.

101 1634. már. 29., „Eodem urunk szakácsa, Gergely mester érkezek Patakról, Fogarásban urunkhoz megyen, salus conductusa vagyon [...]” KvSzám 19/XIII. 100; „1 Septembris Eodem Szakaczzy János, urunk pataki főszakácsmestere érkezek Patakról másod magával, urunkhoz megyen, sal[us] con[ductusa] va[gyon], gaz[dálkodtam] neki [...]” KvSzám 19/XIII. 152.

102 1637. jún. 20., ErdKirKv DVD 21. köt. 214–215.

103 „[1635] Die 1 May Erkezek Patakról lengyelországi marhákkal, fűszerszámmal es egyéb egyet másat egy szekérrel János Deák az marhák mellett. Item urunknak egy főszakácsa, Sepsi Tamás mester heted magokkal, salus conductusa lévén, bíró uram hagyásából [...]” KvSzám 20/III. 361; „[1635] Die 15 Septembris Erkezek Szakacz István, urunk szakácsa negyed magával, megyen hazájában, salus conductusa lévén, bíró uram hagyásából [...]” KvSzám 20/III. 1635. 410.

104 SZABÓ: i. m. 93.

105 1641. máj. 3., I. Rákóczi György görgényszentimrei Keözegi, másként Horvat György fejedelmi szakácsnak inscribál Görgényszentimrén (Torda vm.) egy házat. ErdKirKv DVD 23. köt. 15b–16.

106 1662. máj. 3., nemesség és címer adományozása ludisori Bokor Istvánnak. ErdKirKv DVD 30. köt. 456–457; 1663. márc. 4., nemesség és címer adományozása ludisori Román Farkas fejedelmi szakácsnak. ErdKirKv DVD 30. köt. 655–656.

5. táblázat. *A szakácsinasok, sütők létszáma*¹⁰⁷

Év	Inasok (fő)	Sütő (fő)
1630. dec.		
1631. jan.		
1631. máj.		
1631. dec.	9	
1632. szept.		4
1632. dec.	12	
1634. nov.		mosók, sütők együtt 8 (Sütő Márton)
1635. nov.		4
1636. febr.		
1637. karácsonya	8	4
1638. nov.	4	3
1640. jún.		4
1642. febr.*		
1643. aug.		cipóhámozók 2
1647. jún.	5	
1647. nov.		
1647. febr.		6
1648. szept.	2	
1649. nov.	6	4

A szakácsok és inasok mellett tésztamíves(ek)e(t) is gyakran említenek a számadások, de, sajnos, nevüket nem ismerjük. A tésztamíves a sült (fánk, béles) és az akkor divatba jövő főtt tészták, metéltek, illetve a pástétomok és torták elkészítésének mestere volt.¹⁰⁸ Az is elképzelhető, hogy a sütők éppen ennek a funkciónak másféle, kevésbé specializálódott tudású képviselői lehettek, akik csak a sültekkal, esetleg a tésztákkal, főként pedig kenyérsütéssel foglalkoztak. Közülük a Rákóczi-korból ifjú Horváth Jánost ismerjük, aki a hiteleshelyi jegyzőkönyvek szerint „*öregb aszszonyunk őnagysága tésztamívese*”, vagyis Lorántffy Zsuzsanna udvartartásának tagja lehetett, de a családi kapcsolatok alapján feltételezhető, hogy a fejedelemszont Erdélyben a fejedelmi udvarban is szolgált.¹⁰⁹ 1657 márciusában Patakon szolgált.¹¹⁰ Sütő Márton neve ismert a sütők közül,¹¹¹ kérdés ugyanakkor, hogy ezek a sütők más tevékenységet láttak-e el, mint a sütők másik csoportja, akiket a mosókkal együtt említet-

¹⁰⁷ Lásd a 6. jegyzetet.

¹⁰⁸ BENDA: *i. m.* 239.

¹⁰⁹ 1657. márc. 11. Kiderült, hogy apja még Bethlen korában érkezett a fejedelemségbe, Légenben (Kolozs vm.) Bali[n]g Jánost szolgált, más tanú szerint pedig Szabó Jánost, de jobbágya senkinek nem volt. GyfKáptLt, F 2 Protocolla, XVI. 35–38.

¹¹⁰ Uo.

¹¹¹ KvSzám 19/XIII. 653. „[1632] 8 *Augusztus, az fejedelem sütői 4 magukkal Fejérvárról Váradra menvén [...] KvSzám 19/VI. 126.*

tek.¹¹² Meglepő ugyanakkor számomra az is, hogy a sütők a kapusokkal és a kertészekkel együtt szerepeltek az 1659-es évek végén keletkezett asztalrendben, nem pedig más konyhai csoporttal együtt.¹¹³

Minden bizonnyal a tálmosók közé tartoztak az ezüsttálmosók is.¹¹⁴ Tudjuk, hogy a Habsburg-udvarban az étkezések után ők vitték vissza az ezüstedényeket, megfelelő mennyiségű gyertya is a rendelkezésükre állt, hogy az edények tisztításakor elegendő fény legyen; idegenek nem mehettek be az ezüstkamrába. Az ezüstedényeket csak homokkal tisztíthatták.¹¹⁵ Ugyanakkor például a Batthyány-udvarban a tálmosókat¹¹⁶ – akiket néha tálhordó néven is említenek – az étékfogók között tartották számon. Elképzelhető, hogy erről volt szó Brandenburi Katalin esetében is.¹¹⁷ Ugyanakkor – ahogy a Rákócziak kapcsán említett fenti példából kiderül – mások is közel kerülhettek az ezüstdárgyakhoz: a szakácsinas esete legalábbis ezt mutatja, de ezenfelül azt is példázza, hogy ebben az udvarban felelősségre vonták a nem megfelelő munkát végző vagy kárt okozó személyeket.

Az 1644. évi felső-magyarországi hadjárat során keletkezett tanúvallatás szerint fontos szerep jutott a konyhai ajtónállóknak, akiknek pontos feladatairól az 1634-es instrukció különös részletességgel megemlékezett. Eszerint a konyhai rend betartása mellett feladatuk volt a vízhordás – Gyulafehérváron 4–4 fő látta el heti váltásban az ajtónállói tevékenységet¹¹⁸ –, továbbá előírta azt is, hogy „*ki ne merészljenek menni konyhamesterünk híre nélkül csak egy óráig is praedicatio és könyörgés hallgatáson kívül; akkor is kettei-ketiei változván helyben maradván*”.¹¹⁹ A Ghillányi Gergely ügyében végzett tanúvallatás 1645-ből név szerint az alábbi konyhai ajtónállókat említi: Nagy István, *strenuus*, 40 éves; Patay István, *nobilis*, 23 éves; Enyedi Gergely, *circumspectus*, 33 éves. A beszercei szállásosztói és praebenda-jegyzékekben 1655 októberében pedig Balog János, Tibrec János, Szilágyi Márton, Szabó Márton, Gridi István és Lajos Péter neve szerepel ajtónállóként; bizonyos Enyedi Gergely nevű személy konyhasáfarként tűnik fel, kérdés, hogy azonos-e az előbb említett, hasonló nevű ajtónállóval.¹²⁰

A csatlósok¹²¹ részben az istállómester alá tartoztak. Utazáskor az udvar szerkezete némileg megváltozott, így az 1659-ben keletkezett asztali rendtartás a csatlósokról a következőket írja: „*ezen asztalhoz való eszközökre úttól is hordaszatására az konyhamester viseltessen gondot sáfár és egyéb konyhamester keze alatt levők által, de nevezet szerint az sáfárral együtt az csatlósok*

112 Praebenda-jegyzék: 1638. okt. 26. SZABÓ: *i. m.* 76.

113 „14. Az sütők, kapussok, kertészek az hol mint és ideigh való rendtartás és conventiójok szokott leni.” Kemény cs. lt., XIX. 1600. 1^a.

114 BENDA: *i. m.* 238.

115 SCHEUTZ-WÜHRER: *i. m.* 59–62. Az udvari instrukciók közül az 1713. évi említi első alkalommal részletesebben az ezüsttálmosókat. Uo. 163.

116 BENDA: *i. m.* 66.

117 Brandenburi Katalinnak több tálmosója volt, német és magyar egyaránt. Közülük egyik a fejedelemszenny lemondása után is a szolgálatában maradt, és fennmaradt vallomásában elmondja, mi volt a felelősségére bízva: „*kétszáz közép rend fejér ezüst tál, hat öreg tál, két kis tál merőn aranyozott*”. *Udvartartás és számadáskönyvek. I. Bethlen Gábor fejedelem udvartartása*. Közli Radvánszky Béla. Bp., 1888. 365.

118 KOLTAI-SUNRÓ: *i. m.* 189.

119 Uo.

120 Ghillányi-hagyaték I/3. 7; SZABÓ: *i. m.* 107.

121 (fegyverhordozó lovas) kíséző, vö. *Erdélyi magyar szótörténeti tár*. II. Anyagát gyűjtötte és szerk. SZABÓ T. Attila. Kriterion, Buk., 1978. 39; 1655. évi praebenda-jegyzék: SZABÓ: *i. m.* 106.

forgódjának mellettek, mindezek elfogásába s minden egyéb oda való tisztességes gondviselőben, bor kenyér és eggyib kifogásában”.¹²²

Összegzésként elmondhatjuk, hogy az egyik legalapvetőbb emberi szükséglet ellátására az udvarban egy teljes vertikumú szervezet jött létre, mely ugyan az udvarmester alá volt rendelve, azonban a fentiek alapján bizonyos, hogy a konyhamester saját belátása szerint cselekedhetett. Irányítása alatt mindenféle társadalmi csoport képviselőit megtaláljuk, de csak bizonyos keretek között jelentett karriert számukra a konyha: csupán egy lépcsőfokot. Innen a továbblépés lehetősége már nagyon kevés udvari ember számára adatott meg, részben a származásuk, részben speciális tudásuk miatt. Ghillányi Gergely további karrierje a körülményeknek köszönhető, valamint „a kivétel erősíti a szabályt” kategóriába tartozik. A konyhamesterek mindig a legmegbízhatóbb udvari emberek közül kerültek ki, ez hasonlóképpen történt a Rákócziak idejében is. A konyhamester alá tartozók egy nagyon vegyes és színes közeget alkottak, akik között egyre nagyobb arányban voltak jelen a Felső-Magyarországról, vagyis a Rákócziak birtokáról érkezők. Közülük többen itt is maradtak a Fejedelemségben, míg mások igyekeztek családjukhoz hazatérni. A Rákócziak korában a konyha személyzete egy jól működő és a korábbiakhoz képest – amint ez a forrásokból kiderült – némileg nagyobb létszámú udvartartási csoport volt.

CAREERS IN THE COURT OF THE RÁKÓCZIS: THE CHEF AND THE STAFF OF THE KITCHEN

Keywords: *Rákóczis, kitchen, chef, kitchen staff*

The aim of this study is to examine a relatively small, yet important group of the princely court, namely the kitchen staff. Their responsibility was to provide food for certain members of the princely household: the family of the prince, the young men of the court, a part of the “familiar” (a specific type of vassals in Hungarian feudalism), and occasionally the envoys and their escorts. The kitchen personnel of the travelling household was smaller (around 20-40 persons) in Cluj-Napoca (Kolozsvár), than in Alba Iulia (Gyulafehérvár), the seat town of the Principality.

The chefs (*konyhamester*) were responsible for the activity of the whole kitchen staff, and it was their duty, to provide the personnel and the necessary tools to the family of the prince at any time. In this respect, the role of Mihály Mikó, Gergely Aradi and especially of Gergely Ghillányi was of great importance during the time of the Rákóczis. They controlled the work of the stewards (*konyhasáfár*), of the chef (*főszakács*), of around 10 other cooks, of the pie maker (*tésztamíves*), as well as that of the apprentices of the kitchen. The bakers, the doorkeepers of the kitchen (*konyhai ajtónállók*), the outriders, the dishwashers, the kitchen carters and those guarding the carts also belonged to the staff of the kitchen.

¹²² Kemény cs. lt., XIX. 1600. 1°. Vö. JENEY-TÓTH: *Urunk udvarnépe* 122–123.

CARIERE DIN CURTEA PRINCIPILOR GHEORGHE RÁKÓCZI I ȘI II:
MAESTRUL BUCĂTAR ȘI PERSONALUL DE BUCĂTĂRIE

Cuvinte-cheie: *bucătar șef, personal de bucătărie, Gheorghe Rákóczi, bucătărie*

Studiul are ca scop prezentarea unui grup relativ restrâns, jucând însă un rol important în cadrul curții domnești, anume personalul de bucătărie. Acestui personal îi revenea sarcina de a aproviziona cu alimente în afara membrilor familiei princiare și anumite grupuri ale curții domnești: pe aprozi, o parte a familiilor, în unele cazuri chiar și pe ambasadori cu suitele lor. Este de notat faptul că curtea domnească ambulantă era prezentă de ex. în Cluj-Napoca într-un număr mai restrâns (cca. 20-40 de persoane), decât în capitala Principatului, astfel că sarcinile personalului de bucătărie erau într-o oarecare măsură diferite de cele obișnuite.

Maeștri bucătari (*konyhamester*) erau responsabili de activitatea personalului de bucătărie, cea mai importantă sarcină a lor fiind ca întregul personal, respectiv toate instrumentele necesare să fie la locul și momentul potrivit la dispoziția familiei princiare. Maeștri bucătari Mihály Mikó, Gergely Aradi și mai ales Gergely Ghillányi au avut un rol determinant în acest sens în perioada studiată. Așadar ei au îndrumat activitatea responsabililor de bucătărie (*konyhasáfár*), a bucatarului șef (*főszakács*), a cca. 10 bucătari, a meșterului însărcinat cu prepararea pastelor făinoase (*tésztaíves*), respectiv a ajutoarelor de bucătărie. Personalul era însă mai numeros, intrând în componența acestuia și brutarii, ușierii (*konyhai ajtónállók*), persoane care se ocupau cu spălarea vaselor, vizitii ale bucătăriilor ambulante (*konyhaszeke-
rek*), respectiv pedestrașii care asigurau paza acestor căruțe.